

ӨОЖ 811.512.122'38; МҒТАР 16.21.33

<https://doi.org/10.47526/3107-3085.72>Т.О. ОРЫНБАСАР¹, А.Б. АМИРБЕКОВА², А.Т. ТӨЛЕБАЕВА¹¹Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті²А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты

✉ e-mail: t_orynbasar@mail.ru

Ә. НҮРПЕЙІСОВ ИДИОСТИЛІНДЕГІ КОНЦЕПТУАЛДЫ МЕТАФОРЛАРДЫҢ ЛИНГВОКОГНИТИВТІК МӘНІ

Аңдатпа. Мақалада қазіргі қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі Әбдіжәміл Нұрпейісовтің идиостильдік ерекшеліктері «Соңғы парыз» романы негізінде лингвокогнитивтік тұрғыдан зерттеледі. Зерттеудің мақсаты – жазушы идиостиліндегі метафоралық модельдердің семантикалық және танымдық табиғатын анықтау. Осыған байланысты романдағы «Із», «Теңіз», «Жол» концептілері мен авторлық суреттеу құралдарының лингвокогнитивтік интерпретациясы талданады. Зерттеуде лингвокогнитивтік, стильдік-статистикалық (сандық), концептуалдық және лингвостилистикалық талдау әдістері қолданылды. Теориялық бөлімде идиостиль ұғымының ғылыми негіздері қарастырылып, жеке авторлық стильдің ерекшеліктері айқындалады. Талдау барысында жазушының бейнелі сөз қолданыстары, концептуалды метафоралары, персонаждау, ассоциациялау және символдау тәсілдері кейіпкер психологиясын ашудағы қызметі тұрғысынан сараланады. Роман мәтінінен жинақталған тілдік материалдар ішінен қайталанатын, бірсарынды құрылымдар сұрыпталып, авторлық қолтаңбаны айқын танытатын негізгі 90 репрезентативті тілдік бірлік сандық-сапалық талдауға алынды. Стильдік-статистикалық сұрыптау барысында, олардың 36,7%-ын экспрессивті-динамикалық еліктеуіштер мен бейнелеуіштер, 21,1%-ын ұлттық танымға негізделген концептуалды теңеулер мен портреттік орамдар, 17,8%-ын авторлық әлем бейнесінің басты доминантасы болып табылатын «Теңіз» концептісі, 13,3%-ын этномаркерлі портреттік-диалектілік модельдер, ал 11,1%-ын «Із» бен «Жол» концептілерінің метафоралық құрылымдары құрайтыны анықталды. Зерттеу нәтижесінде Ә. Нұрпейісовтің адам мен табиғат арасындағы философиялық байланысты концептуалды метафоралар арқылы терең бейнелейтіні, психологизмді тереңдететін дербес көркемдік жүйе қалыптастырғаны дәлелденді. Зерттеу нәтижелері жазушының авторлық лексикографиясын жасауға және идиостилін тануға негіз болады. Мақаланың өзектілігі – Әбдіжәміл Нұрпейісовтің идиостилін лингвокогнитивтік тұрғыдан зерттеу арқылы жазушының дүниетанымын, авторлық концептілер жүйесін және көркем мәтіндегі танымдық модельдердің қалыптасу ерекшеліктерін айқындау қажеттілігімен анықталады.

Кілт сөздер: идиостиль, авторлық лексикография, концептуалды метафора, когнитивтік модель, «Із» концептісі, «Теңіз» концептісі, «Жол» концептісі, «Соңғы парыз» романы.

* **Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Орынбасар Т.О., Амирбекова А.Б., Төлебаева А.Т. Ә. Нұрпейісов идиостиліндегі концептуалды метафоралардың лингвокогнитивтік мәні // Yassawi Journal of Philology. – 2026. – №2 (2). – Б. 115-132. <https://doi.org/10.47526/3107-3085.72>

* **Cite us correctly:**

Orynbasar T.O., Amirbekova A.B., Tolebaeva A.T. A. Nurpeisov idiostilindegi konceptualdy metaforalardyn lingvokognitivtik mani [Linguocognitive Essence of Conceptual Metaphors in A. Nurpeisov's Idiosstyle] // Yassawi Journal of Philology. – 2026. – №2 (2). – B. 115-132. <https://doi.org/10.47526/3107-3085.72>

Мақаланың редакцияға түскен күні 09.02.2026 / қабылданған күні 30.06.2026

Кіріспе

Көркем мәтінді зерттеудегі өзекті мәселелердің бірі – автордың тілдік тұлғасын айқындайтын идиостиль феномені. Ол жазушының тек тілдік ерекшелігін ғана емес, оның болмысты қалай танып, қалай бейнелейтінін, яғни қаламгердің шығармашылық шеберлігі мен дүниетаным моделін көрсетеді. Жазушы санасында субъективті қабылдау арқылы қайта өңделген ақиқат дүние бейнесі идиостильде нақты көрініс табады. Әр жазушы шындықты өзіне тән метафоралар жүйесімен, символдық бейнелермен, ерекше баяндау тәсілімен көркемдік деңгейге көтереді. Аталған модель суреткер дүниетанымның тілдік таңдаулар арқылы жүзеге асатынын дәлелдейді. Оның негізгі белгілеріне – троптардың (метафора, символ, теңеу, эпитет, метонимия, т.б.) жүйелілігі, лексикалық бірліктердің ұлттық-мәдени реңкі, синтаксистік құрылымдардың авторлық қолтаңбасы, концептуалды метафора жасау шеберлігі жатады. Осылардың ішінде концептуалды метафора кездейсоқ емес, ол автордың әлемді тану логикасына бағынышты. Осы арқылы жазушы шындықты эстетикалық деңгейде танытады, оқырманға дайын ойды емес, ойлау кеңістігін ұсынады, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды ұштастырады. Сондықтан жазушының көркемдік шеберлігін, дүниетаным тереңдігін айқындайтын мұндағы басты категория – идиостиль болып табылады.

Тілдік құралдардың эстетикалық табиғатын ашу мәселесі В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, С.М. Пешковский, Л.В. Щерба, А.А. Потебня сынды ғалымдардың іргелі еңбектерінен бастау алып, отандық ғылымда Қ. Жұбанов, М. Әуезов, М. Балақаев, С. Аманжолов, Қ. Жұмалиев сынды ғалымдардың зерттеулерінде жалғасын тапты. Кейінгі кезеңде қазақ прозасының стилистикалық ерекшеліктерін зерттеуге Р. Сыздық, Е. Жанпейісов, М. Томанов, Б. Шалабай сынды ғалымдар елеулі үлес қосты. Осы ғылыми мектептер қалыптастырған әдістемелік негіздер бүгінгі таңда авторлық стиль мен көркем тілді зерттеудің іргетасы болып қала береді.

Қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі, сөз зергері Әбдіжәміл Нұрпейісовтің шығармашылығы – ұлттық прозаның алтын қоры. Оның туындылары тек елімізде ғана емес, әлемдік деңгейде жоғары бағаланған рухани мұра. Жазушының романдары қазақ халқының тарихи жолын, ұлттық болмысы мен адамзаттық құндылықтарды терең философиялық деңгейде ашып көрсетеді. Ә. Нұрпейісов стиліне тән басты ерекшелік – тілдің экспрессивті мүмкіндіктерін шебер пайдалануы және әрбір сөздің семантикалық жүктемесін тереңдетуі.

Зерттеудің өзектілігі Ә. Нұрпейісов мұрасының лингвистикалық қырын жаңаша бағамдау қажеттілігінен туындайды. Жазушының тілі бұған дейін де зерттеу нысанына айналғанымен, оның соңғы кезеңдегі туындысы – «Соңғы парыз» романындағы көріктеуіш-бейнелеуіш құралдардың жасалу жүйесі мен стильдік қызметі әлі де болса толыққанды лингвостилистикалық талдауды талап етеді. Мақаланың мақсаты – «Соңғы парыз» романындағы авторлық сөзқолданыстардың табиғатын ашу, көркемдеуіш құралдардың мағыналық қабаттарын саралау және олардың оқырманның эмоционалдық қабылдауына әсер ету ерекшеліктерін айқындау.

Зерттеу әдістері мен материалдар

Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізі ретінде отандық және шетелдік тіл білімі мен әдебиеттану аясындағы іргелі еңбектер басшылыққа алынды. Атап айтқанда, көркем мәтінді лингвистикалық талдау принциптері мен проза тіліндегі бейнелі сөзорамдар – көріктеуіш-бейнелеуіш құралдардың мағынасын ашуда Р. Сыздық, Е. Жанпейісов және Т. Қоңыровтың теориялық тұжырымдары арқау болды. Сонымен қатар, авторлық стиль мен тілдік шеберліктің семантикалық-грамматикалық сипатын айқындауда М. Балақаев, С. Исаев, Ф. Мұсабекова сияқты отандық ғалымдар мен Л.И. Тимофеев, И.В. Гутаров, Б.В. Томашевский, А.И. Федоровтың еңбектеріндегі концептуалды тұжырымдар зерделенді.

Зерттеудің негізгі материалы ретінде Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романы алынды. Мақаланың ғылыми деңгейін арттыру мақсатында соңғы жылдардағы көркем мәтінді стилистикалық талдаудың жаңа тәсілдеріне талдау жасалды.

Зерттеу барысында қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін көркем мәтін ішінен көріктеуіш-бейнелеуіш құралдар жаппай сұрыптау әдісі арқылы жинақталды. Бастапқы кезеңде роман мәтінінен жазушы идиостильіне тән 300-ден астам бейнелі тіркестер мен эмоционалды лексемалар тіркелді. Тілдік материалдар лингвистикалық сұрыптаудан өткізіліп, зерттеудің сандық-сапалық нақтылығы жинақталды. Осының нәтижесінде, контекстегі мағынасы жағынан бір-бірін қайталайтын, бірсарынды, ұқсас құрылымдар алынып тасталып, авторлық қолтаңбаны ең айқын репрезентациялайтын 90 негізгі репрезентативті тілдік бірлік сандық және сапалық талдау базасы ретінде тандап алынды.

Тандап алынған тілдік материалдарды топқа жіктеуде лингвистикалық сипаттама әдісі, авторлық сөзқолданыстардың мағыналық реңктерін, мәтін ішіндегі прагматикалық қызметін анықтау мақсатында контекстік және семантикалық талдау, жазушының тілдік бірліктерді қолданудағы өзіндік шеберлігі мен стильдік ерекшелігін сипаттауда стилистикалық саралау әдістері қолданылды. Ал іріктелген 90 бірліктің мәтіндегі жиілігін анықтау және оларды математикалық-статистикалық модельдеу үшін Microsoft Excel статистикалық функциялары пайдаланылды. Осы сандық-сапалық бағалау негізінде зерттеу корпусы 5 негізгі когнитивтік-семантикалық топқа жіктелді: экспрессивті-динамикалық еліктеуіштер мен бейнелеуіштер (36,7%/33 бірлік), ұлттық танымдық концептуалды теңеулер (21,1%/19 бірлік), авторлық әлем бейнесінің басты доминантасы болып табылатын «Теңіз» концептісі (17,8%/16 бірлік), этномаркерлі портреттік-диалектілік модельдер (13,3%/12 бірлік) және «Із» бен «Жол» концептілерінің метафоралық құрылымдары (11,1%/10 бірлік).

Сондай-ақ лингвокогнитивтік әдіс арқылы концептуалдық метафораны анықтау және талдау үлгілері ұсынылды, авторлық әлем бейнесін тану мүмкіндіктері жүзеге асты. Н. Болдыревтің матрицалық талдау жүйесіне сүйену арқылы авторлық окказионалдық бейнелі қолданыстардың маркерлену үдерістері көрсетілді. Дж. Лакофф пен М. Джонсон ұсынған концептуалды метафоралардың жасалу үлгісімен Ә. Нұрпейісовтің бейнелі сөзқолданыстары да талданды.

Талдау мен нәтижелер

Қазақ стилистикасында идиостильдің зерттелуі академик Р.Сыздық еңбектерінде алғаш рет талданған болатын [1, 12-б.]. Дегенмен, идиостиль ұғымы еуропа тілтанымында былайша анықталды: В. Виноградовтың зерттеуінде «Идиостиль - жазушының сөзді эстетикалық мақсатта қолданылуы» деп түсінілді [2, 84-б.]. Л. Щерба да осы ұстанымды қолдай отырып, мынадай тұжырым жасайды: Идиостиль – бұл жазушының көркем шығармаға эстетикалық әсер беру үшін стилистикалық нормадан ауытқуы» [3, 26-б.]. Ю.Лотманның зерттеуінде: «Идиостиль – қаламгердің шығармашылық шеберлігін танытатын тілдің үстірт қуаты, тілдің екінші модельдеу жүйесі» деп пайымдалады [4, 22-б.]. Идиостиль ұғымын антропоцентристік бағытта зерттеушілердің пікіріне тоқталсақ, Н. Болотнованың зерттеуінде: «Идиостиль – бұл жазушының шығармашылық мінезін танытатын когнитивтік стратегиялары мен тактикалары» деп беріледі [5, 132-б.]. Е. Семинаның тұжырымы бойынша: «Идиостиль – бұл тілдік түйсіну емес, жазушының ойлау стилі, жазушының ментальді «мені». Идиостиль – ақиқат дүниенің моделін жасаушы тілдік және танымдық паттерн сабақтастығы» деп ұғынылады [6, 121-125-бб.]. Идиостильді ашудың ең оңтайлы моделі - концептуалды метафоралар мен маркерленген троптар екенін зерттеген ғалымдардың пікіріне сүйенсек: Дж. Лакофф зерттеуінде «Метафора табиғатынан адамтанымдық құрылым екенін, сондықтан, жазушы тіліндегі метафоралардың дені концепт танытушы моделі ретінде бейнелеуші және бейнеленуші жұп таңбалармен рәсімделетін ой құрылымы болатыны» дәлелденген [7, 5-б.]. Н. Болдырев пайымдауынша: «Концептуалды метафора жазушының шығармашылық санасындағы автордың өз портреті. Сондықтан

белгілі бір ақиқат дүниенің метафоралық портреті қалыптасса, сол концептуалды метафора болып қабылданады» [8, 14-16-бб.]. Көркем әдебиеттің эстетикалық табиғаты оның образдар жүйесімен және тілдің көркемдік бейнелеу құралдарымен тығыз байланысты. Көркем мәтін – ұлттық ділдің, мінез бен келбеттің басты индикаторы. Тілсіз әдебиеттің тамыры тереңге бойлап, көркемдік көкжиегінің кеңеюі мүмкін емес. Егер көркем әдебиетті адам жанының «дәрігері» деп алсақ, оның шипалы «дәрумені» – тіл болып табылады. Демек, көркем әдебиет ұғымы, ең алдымен, образды сөз бен стильдік бірегейлікке келіп тіреледі. Түр мен мазмұнның диалектикалық бірлігінен шығарманың шынайы болмысы мен көркемдік әлемі жасалады [9, 9-б.].

Зерттеу барысында қалыптасқан ғылыми ұстанымымызға сәйкес қазіргі таңда лингвистика мен әдебиеттанудың пәнаралық байланысы ерекше маңызға ие. Десек те, бұл екі саланың зерттеу нысаны ортақ болғанымен, мақсаттық бағыттарында өзіндік өзгешеліктер бар. Мұны Т.О. Есембековтің ғылыми тұжырымы да қуаттайды: «Көркем әдебиеттің тілін лингвист те, әдебиетші де зерттей алады. Туындының тілдік сипатын зерттеуде әдебиетші мақсаты бөлектеу, ол шығарманың тілдік ерекшеліктерін оның мағынасымен байланыстыра қарастыруға саяды... Көркем сөздің стилистикасын талдау үшін мәтін стилистикасының заңдылықтарын игеру шарт» [10, 146-б.].

Ғалымның бұл пікірі көркем мәтінді лингвистикалық талдау мен әдеби талдаудың аражігін ашып қана қоймай, олардың бірін-бірі толықтырушы сипатын айқындайды. Дәлірек айтқанда, лингвистикалық талдау әдеби мәтіннің ішкі құрылымын, тілдік бірліктердің жүйелігін түсінуге іргетас қаласа, әдебиеттану сол тілдік қаңқа арқылы шығарманың мазмұндық-идеялық өзегін бойлайды. Бұл пайымдау Р. Сыздықова мен Б. Шалабайдың «Көркем мәтінді лингвистикалық талдау» атты еңбегіндегі мынадай іргелі тұжырыммен үндеседі: «Лингвистикалық және стилистикалық талдаулар көркем шығарманы түсініп оқудың жоғары мәдениетін қалыптастырады. Көркем туындыны ой мен сезім арқылы белсенді қабылдауға, оқырманды суреткермен бірге толғантып, көркем образды бірге сомдауға баулиды» [11, 8-б.]. Демек, тілдік талдау – жай ғана грамматикалық формаларды тексеру емес, ол оқырманды автордың «шығармашылық зертханасына» жетелейтін, суреткермен бірге эмоционалдық толқынысқа түсіретін танымдық процесс.

Тіл білімі мен әдебиеттанудың зерттеу нысандары мен міндеттерінде іргелі өзгешеліктер болғанымен, көркем мәтін лексикалық дағдыларды қалыптастырудың оңтайлы құралы ретінде түрлі стильдегі тілдік бірліктерді біріктіреді. Көркем мәтін – лексикалық дағдылар мен стильдік нормаларды қалыптастырудың негізгі көзі. Сондықтан жазушының авторлық стилін зерттеу – оның дүниетанымы мен шығармашылық әдісін танудың басты кілті болып табылады [12, 13-б.].

Зерттеу нысанымыз болып отырған Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романы – қазақ прозасындағы лингвостилистикалық шеберліктің биік шыңы. Жазушы тіліндегі символизм, метафоралық қолданыстар мен бейнелі сөзорамдар жай ғана көркемдегіш құрал емес, олар автордың философиялық концепциясын жеткізуші басты элементтер болып саналады. Мәселен, көркем мәтіндегі белгілер мен метафораларды интерпретациялау оқырманның сыни ойлау дағдысын дамытып, когнитивті қабылдау деңгейін арттырады. Бұл ретте зерттеуші Пардеде көркем әдебиетті оқу мен талдау студенттердің аналитикалық қабілетін ұштап, мәтін астарындағы терең мағыналарды өздігінен ашуға итермелейтінін дәлелдейді [13, 170-б.].

Ә. Нұрпейісовтің авторлық сөзқолданысында қазақтың бай фольклорлық мұрасы мен ауыз әдебиетінің элементтері жаңаша мағыналық реңкпен жаңғырады. Романның тілдік құрылымын метафоралық жүйе, тұрақты символдық образдар және лингвостилистикалық бірегейлік тұрғысынан кешенді саралау барысында жазушының табиғат пен адам тағдырын шендестіру тәсілін шебер меңгергені айқындалды. Бұл әдіс авторға кейіпкердің ішкі драматизмін лингвистикалық құралдар арқылы тереңдетіп ашуға мүмкіндік береді.

Шығармадағы теңіз, құм және жел сияқты табиғи нысандар жай ғана пейзаждық деталь емес, олар қоғамның әлеуметтік жағдайы мен болмысын бейнелейтін терең философиялық символдарға айналған. Автордың лексикалық таңдауындағы ерекшеліктер, атап айтқанда, диалектизмдер мен жергілікті сөзқолданыстардың әдеби тіл нормаларымен үйлесімді интеграциялануы жазушының авторлық концепциясын айқындап, шығарманың прагматикалық, функционалдық әлеуетін арттырып, эмоционалдық әсерін күшейте түседі.

Ә.Нұрпейісов шығармашылығындағы осындай табиғат пен адам болмысының егіздігі қазіргі тіл білімі мен әдебиеттану саласындағы зерттеулердегі пәнаралық бағыттармен үндес келеді. Осы орайда, көркем мәтін лингвистикасындағы жаңа ізденістердің нәтижелерін қолдану зерттеудің ғылыми салмағын арттырады. Біздің пайымдауымызша, жазушының авторлық идиостиліндегі пейзаждық суреттемелер тек сыртқы ортаны бейнелеу емес, кейіпкердің ішкі әлемін ашудың басты құралы болып табылады. Мұндай ғылыми тұжырымдарды «Ясауи университетінің хабаршысы» журналында жарияланған соңғы зерттеулер де растай түседі. Мәселен, Б. Каримова, Н. Қуантайұлы және Б. Төлепберген өз еңбектерінде атап өткендей: «Бүгінгі қазақ прозасындағы әңгіме жанрының көпшілігінде кейіпкерлердің көңіл-күйі, жандүниесінің құбылыс сәттері табиғатты қатарластыра суреттеу арқылы беріліп, психологизмді терең жеткізеді. Пейзаж теңеу, метафора, салыстырулар арқылы беріліп, кейіпкердің тағдырында болып жатқан оқиғалармен қабысып, тұтас көркемдеуіш құралға айналады» [14, 97-б.].

Бұл пікір, жоғарыда келтірілгендей, Ә.Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романындағы табиғат пен кейіпкер тағдырының шендестірілуін ғылыми тұрғыдан негіздейді. Жазушының «із» немесе «теңіз» символдары арқылы берілген метафоралық жүйесі осы функционалдық-эстетикалық қызметті толықтай атқарып тұр.

Отандық әдебиеттану мен тіл білімінде метафораның табиғатына қатысты мынадай іргелі анықтамалар қалыптасқан: Қ. Жұмалиев метафораны «сыртқы не ішкі бір ұқсастығына қарап, бір нәрсені екінші нәрсеге балау, екі нәрсенің арасына тепе-теңдік белгісін қою» деп сипаттайды [15, 117-б.]. З. Қабдолов бұл терминге стильдік тұрғыдан келіп: «Суреттеліп отырған затты не құбылысты анықтау, ажарландырып реңк беру үшін оларды ұқсас өзге затқа балау, сөйтіп мазмұнды тереңдетіп, әсерін күшейту» деп тұжырымдайды [16, 214-б.]. Ал Б. Хасанов метафораның негізі ретінде заттар мен құбылыстардың сыртқы немесе мазмұндық ұқсастығына қарай бір-біріне баланып көрсетілуін атайды [17, 23-б.]. Демек, метафора тек стилистикалық фигура ғана емес, ол – эстетика, логика, философия және психоллингвистика сияқты ғылымдардың тоғысындағы кешенді зерттеу нысаны.

Жоғарыда қарастырылған ғылыми заңдылықтар мен теориялық ұстанымдар Ә.Нұрпейісовтің авторлық идиостилінде өзіндік көркемдік көрініс табады. «Соңғы парыз» романындағы метафоралық қолданыстар жай ғана көркемдегіш тәсіл емес, кейіпкердің ішкі драматизмін ашудың және оқырманның когнитивті қабылдау деңгейін арттырудың негізгі құралына айналған. Бұл ретте метафора мен теңеу, жалпы көркемдік бейнелеу құралдары шығарманың құрылымында ерекше орын алып, авторға кейіпкерлердің ішкі әлемін, қоғамның әлеуметтік шындығын, сондай-ақ адам өмірінің философиялық мәнін тереңдетіп түсіндіруге мүмкіндік береді.

Біздің пайымдауымызша, прозадағы пейзаждық суреттемелер мен тілдің көркемдік бейнелеу құралдарының қатарласа берілуі психологизмді тереңдетудің оңтайлы жолы болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, романдағы метафоралық жүйенің семантикалық өрісін айқындайтын нақты мысалдарды саралау маңызды. Жүргізілген стильдік-статистикалық сұрыптау нәтижесінде анықталған 90 репрезентативті тілдік бірлік жазушы идиостилінің шеберлігін танытатын 5 дербес когнитивтік-семантикалық корпус аясында лингвостилистикалық және танымдық тұрғыдан төмендегідей талданады.

Романдағы «із» сөзі концептуалды метафора жасаушы маркерленген таңба. Көбінесе кейіпкерлердің іс-әрекеттерін, олардың өмір жолдарын және қоғамдағы іздерін бейнелейтін

көркем тәсіл ретінде қолданылған. Демек, жазушы идиостилінде ІЗ – жазушының ойтанымында горизонтальді құрылымға салынған үздіксіз қозғалыста болатын кеңістік таңбасымен модельденген. Бұл бағыттағы ІЗ бен ЖОЛ ұғымдары жалпы зерттеу корпусының 11,1%-ын (10 нақты бірлік) құрап отыр. Жазушы танымындағы із – бірде өмір жолы, өмірдің соқпақ жолы (қиындығы), тегіс жолы (қуанышы), жүріп өткен жолы (бастан өткен өмірлік тәжірибесі), алдағы біреулердің ізі (алда көретін болжамдары), т.б. концептілік құрылымдармен стереотиптеніп терең маркерленген таңба. Жазушы идиостиліндегі «ІЗ» концептуалды метафорасының семантикалық өрісі мен қолданылу аясын жүйелеу мақсатында төмендегі 1-кестені ұсынамыз.

1-кесте - Ә. Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романындағы «ІЗ» метафорасының семантикалық өрісі

Метафоралық модель	Мәтіндік контекст (мысал)	Концептуалды мағынасы (талдау)
1	2	3
<i>Шұбалаңдап жатқан із</i>	«Ұзын қара кісі соңында шұбалаңдап жатқан ізіне қарап тұр: әлгінде келген жағына көз салғалы артына бұрылғанда, назары осы ізге түсті де, жанарын ала алмай арбалып қалғаны» [18, 5-б.].	Кейіпкердің өткен өмірі мен іс-әрекетінің анықсыздығын, ретсіздігін бейнелейтін бейнелеуіш маркер.
<i>Сілбу із</i>	«Оны өзі білген жоқ; бар білгені – соңына салған мына сілбу іздің қимылынан сөлекет бірдеңе сезе ме, қалай?» [18, 5-б.].	Кейіпкердің ішкі күмәнін, реніші мен жан дүниесіндегі қайшылықтарды танытатын психологизм деталі. Әдетте реніш, көңілсіз күйді адамның бет-әлпетімен (көзінің төмен қарауы, аузы бұрпиюы, басы салбырауы) суреттелетін дәстүрлі стереотип орнына адамның сылбыр (сілбу) ізімен бейнеленуі – жазушының идиостили, авторлық маркер екендігін дәлелдейді.
<i>Шыбынның ізі</i>	«Үй ішінде бір жоғары көтеріліп, бір төмен түсіп айнала ызылдап жүріп алған шыбынның ізін аңдып» [18, 10-б.].	Дыбыстық кеңістіктің (ызыңның) көру (із) арқылы концептуалдануы. Дауыстың алыс, жақын естілуі де қозғалыс ретінде дыбыс кеңістігіндегі жолмен (ізбен) маркерленген. Автордың ерекше сенсорлық-танымдық идиостилін танытады.
<i>Сылбыр із</i>	«Аяғын сүйретіп басатын жігіттің сылбыр ізі» [18, 12-б.].	Жігіттің жігерсіз күйін, әлсіз мінезін, ынжық болмысын сипаттайтын авторлық таңба. Сондықтан сылбыр із – жазушы идиостилінде ғана кездесетін көркемдегіш құрал, сондай-ақ жазушы танымындағы ІЗ концептілік құрылымында маркерленген белгі.
<i>Егіздің сыңарындай ұқсайтын із</i>	«Соны біле тұра өзіне егіздің сыңарындай ұқсайтын ізден бұл неге ат тонын алып қашады? Жазған-ау, жер басқан пенденің соңындағы із бен қасындағы көлеңкесінен қашып құтыла алмасын шыныменен білмей тұрма?» [18, 14-б.].	Адамның өзінен ешқайда қашып құтыла алмайтынын және өзін танып білу үшін ішкі дүниесін тереңнен қарастыру қажеттігін айтады. Осылайша, адам өміріндегі өткен іс-әрекеттер мен өзіндік таңдау, оның көлеңкесі сияқты өмір бойы артынан қалатыны туралы философиялық ойлар көркемдік тәсіл – теңеу арқылы айтылады.

1	2	3
<i>Түйенің ізі</i>	«Тамағынан өткесін қой түгіл, түйенің ізін таба алмай қаласың ғой» [18, 41-б.].	Бұрынғы жағдай мен әрекет өзгеріп, адам өзінің бастапқы қалпын, таңдауын жоғалтып, ішкі дүниесінде із қалмай қалады деген мағынада қолданылған. Мұндағы «қой» мен «түйе» - үлкен және кіші көлемдегі нәрселердің нысаны, ал із табылмай қалуы - адамның бұрынғы өмірі мен күйінің ізсіз жоғалғанын білдіреді. Автор мұнда салыстыру категориясын қолданған.
<i>Құстың ізі</i>	«Енді қараса, әлдеқандай кіп-кішкентай құстың ізі қар бетіне жыбыр-жыбыр түсіпті» [18, 160-б.].	Табиғаттағы бір сәттің нәзіктігін, кішкентай бір өзгеріс немесе таң қаларлық белгінің байқалуын білдіреді. Бұл ұсақ іздер бейнелі түрде адамның өткінші жағдайларын, бір сәттік өзгерістерін сипаттайды.
<i>Үш тармақ із</i>	«Ақ матаға төккен әлдебір ұсақ өрнектей үш тармақ із жыбырлап, бұның өзінің ізінің бойымен біраз жарысып барған да, кенет жерге батып, көкке сіңгені белгісіз, ғайып бопты» [18, 160-б.].	Бұл өрнектер мен іздер өмірдегі белгісіздік пен өткінші сәттерді, адамның іс-әрекетінің іздері мен нәтижелері туралы ойларды қозғауы мүмкін. Жалпы «із» сөзі метафоралық түрде қолданылып, кейіпкердің ішкі күйін және қоршаған ортаның белгісіз, өзгермелі жағдайларын сипаттайды.
<i>Арбаңдап басқан із</i>	«Тура бойынды кернеген ыза ашу былайғы кездегі сылбыр ізіне жан бітіріп ақ қарды арбаңдап басқан ізінді тағы да іздеп таптың» [18, 241-б.].	Мұнда «із» тек физикалық таңба емес, адамның ішкі жан-дүниесінің, оның өмірлік тәжірибесі мен эмоцияларының терең іздерін, өткеннің ықпалын бейнелейтін маңызды метафора ретінде қолданылады.
<i>Реніштің ізі</i>	«Анадайдан күлімсіреп кеп, қолындағы гүл шоғын бұған соншалық әдеппен иіліп ұсынып тұрған мына инабатты жігіттің қазіргі жүзінде әлгінде оны ширықтырған реніштің ізі де қалмапты» [18, 266-б.].	Бұл үзіндіде «із» сөзі қайтадан метафоралық мағынада қолданылған, ол адамның ішкі сезімдері мен психологиялық күйін білдіреді.

Ескерту: Кесте мәліметтері Ә. Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романының мәтіндік контекстерін авторлық талдау негізінде түзілді.

Ең алдымен, романдағы «із» концептісі кеңістік пен өмірді өзара сабақтастыратын концептуалды метафоралық модель негізінде құрылғанын байқауға болады. Автор танымында АДАМ ӨМІРІ – ЖОЛ, АЛ ӨМІР ТӘЖІРИБЕСІ – ІЗ түріндегі әмбебап когнитивтік модель көркемдік жүйенің тірегіне айналған. Осыған сәйкес кейіпкердің ішкі әлемі, тағдыры, өткен тәжірибесі тікелей «із» арқылы таңбаланады. Мысалы, «шұбаландап жатқан із» тіркесінде физикалық кеңістіктегі ретсіз созылған із адамның өміріндегі тұрақсыздықпен, рухани бейберекеттікпен ұштасады. Мұнда «із» адамның жүріп өткен жолының когнитивтік проекциясы ретінде қабылданады. Демек, нақты қозғалыс кеңістігі адамның психологиялық кеңістігіне ауыстырылған.

Жазушы идиостилиндегі маңызды ерекшеліктің бірі – психологиялық күйді соматикалық белгілер арқылы емес, кеңістіктік таңбалар арқылы беруі. Мәселен, «сілбу із», «сылбыр із» тіркестері адамның көңіл-күйін, әлсіздігін, торығуын тікелей адамның дене қимылынан емес, оның соңында қалған іздің сипаты арқылы танытады. Бұл жерде ІШКІ КҮЙ – ҚОЗҒАЛЫС СИПАТЫ деген концептуалды модель іске қосылады. Автор адамның эмоциясын көз, қабақ, бет әлпеті арқылы емес, кеңістікте қалған таңба арқылы концептуалдап отыр. Мұндай қолданыс – жазушының ерекше когнитивтік стилін танытатын маркер. Себебі дәстүрлі танымда эмоция көбіне физиологиялық реакциямен берілсе, Ә.Нұрпейісов оны кеңістіктегі қозғалыстың ізі арқылы модельдейді.

«Шыбынның ізі» қолданысы автордың сенсорлық синкретизмге негізделген ерекше дүниетанымын аңғартады. Мұнда дыбыс көзбен көруге болатын «із» категориясы арқылы концептуалданған. Яғни есту түйсігі көру түйсігіне ауыстырылып, когнитивтік метафора жасалған. Бұл – СЕЗІМ – ҚОЗҒАЛЫС, ДЫБЫС – ІЗ тәрізді аралас сенсорлық модельдің көрінісі. Автор санадағы бейнені тек бір ғана қабылдау арнасы арқылы емес, бірнеше модальді қабаттарды біріктіру арқылы береді. Мұндай синестезиялық құрылым жазушы идиостилинің когнитивтік күрделілігін танытады.

Ал «егіздің сыңарындай ұқсайтын із» мысалында «із» адамның өмірлік тәжірибесінің ғана емес, оның экзистенциалдық «менінің» таңбасы ретінде көрінеді. Мұнда адам өз ізінен қашып құтыла алмайды деген философиялық ой беріледі. ІЗ – ӨТКЕН ӨМІР, ІЗ – АДАМНЫҢ ЕКІНШІ «МЕНІ», ІЗ – ЖАД категориялары концептуалданады. Әсіресе «көлеңке» мен «іздің» қатар қолданылуы адамның өмірлік әрекеті оның болмысынан ажырамайтын тұрақты феномен екенін көрсетеді. Демек, «із» тек қозғалыстың қалдығы емес, адамның моральдық-рухани жауапкершілігінің символына айналған.

«Түйенің ізін таба алмай қаласың» қолданысында іздің жоғалуы адамның болмыстық өзгерісімен астасады. Мұнда ІЗ – ТҮЛҒАЛЫҚ БІРЕГЕЙЛІК моделі көрінеді. Адам өзінің бұрынғы болмысын жоғалтып, рухани трансформацияға ұшырағанда, оның «ізі» де өшеді. Бұл – жадының, өткеннің, моральдық тұрақтылықтың бұзылуын бейнелейтін когнитивтік құрылым.

Ал «құстың ізі», «үш тармақ із» тәрізді қолданыстар табиғат пен адам санасының тұтастығын көрсетеді. Әсіресе қар бетіндегі ұсақ іздердің «өрнекке» теңелуі дүниені эстетикалық қабылдаудың нәтижесі. Мұнда табиғаттағы ұсақ қозғалыстар адамның ішкі толғанысымен астасып, уақыттың өткіншілігін, болмыстың тұрақсыздығын аңғартады. Автор ізді тек қозғалыстың белгісі емес, ғаламдық өзгерістің микроформасы ретінде таниды. Сондықтан бұл қолданыстарда ІЗ – УАҚЫТ БЕЛГІСІ, ІЗ – ӨТКІНШІЛІК моделі айқын көрінеді.

«Арбаңдап басқан із» мысалында эмоционалдық серпіліс кеңістіктегі қозғалыс динамикасы арқылы көрінеді. Кейіпкердің ішкі ашуы оның ізінің сипатын өзгертеді. Демек, адамның эмоциялық энергиясы кеңістікте материалданады. Бұл – ЭМОЦИЯ – ҚОЗҒАЛЫС КҮЙІ когнитивтік моделінің көрінісі.

Соңғы «реніштің ізі» тіркесінде эмоция материалдық таңба ретінде танылады. Реніш физикалық тұрғыдан көрінбейтін психикалық құбылыс болса да, автор оны «із» категориясы арқылы заттандырады. Мұнда АБСТРАКТІ ЭМОЦИЯ – ФИЗИКАЛЫҚ ТАҢБА метафорасы қалыптасқан. Яғни адамның ішкі сезімі сыртқы кеңістікте қалғандай қабылданады.

Жалпы алғанда, романдағы «із» және онымен мағыналас «жол» концептілері жалпы зерттеу базасының 11,1%-ын (10 бірлік) құрай отырып, бірнеше когнитивтік қабаттан тұратын күрделі семантикалық өріс түзеді. Олар:

- Із – өмір жолы;
- Із – өткен тәжірибе;
- Із – ішкі психологиялық күй;
- Із – жад;

- Із – тағдыр;
Із – уақыт таңбасы;
Із – рухани жауапкершілік;
Із – болмыстың көрінісі.

Осы арқылы Ә. Нұрпейісовтің идиостилінде «із» сөзі тұрақты лексема деңгейінен шығып, авторлық дүниетанымды ұйымдастырушы концептуалды метафоралық жүйеге айналғаны байқалады. Жазушы кеңістік категориясын адамның психологиялық және философиялық болмысын танудың когнитивтік тетігі ретінде пайдаланады. Соның нәтижесінде «із» концептісі романдағы психологизмді тереңдететін, кейіпкердің жан әлемін астарлап көрсететін маңызды лингвокогнитивтік маркер қызметін атқарады.

Көркем мәтінді талдаудың когнитивтік аспектісі сөздің эстетикалық қуатын сезіну мен түсіну арқылы өзіндік пайымдаулар жасау тұрғысынан үлкен маңызға ие. «Соңғы парыз» романындағы идиостиль – бұл метафоралық бейнелілік арқылы концептуалды мағына жасаудың үздік үлгісі. Осылайша автор табиғат көріністері мен адам психологиясын тығыз байланыстырып, кейіпкерлердің ішкі күйін, тағдырын бейнелейді. Бір ғана «із» сөзін тура және ауыспалы мағынада он түрлі тіркеспен қолдануының өзі жазушының тіл көркемдігін ғана емес, оның жазуындағы табиғаттың бейнесі көбіне философиялық тұрғыдан түсіндірілетіндігін байқауымызға әбден болады. Келтірілген көркем сөздер арқылы автор адамдар арасындағы шиеленістер мен жан жалғастығын көрсетуге тырысады.

Жоғарыда айтылған әдістемелік принциптерге сәйкес, роман мәтінінен іріктелген өзге тілдік фактілер мен көркемдік маркерлер төмендегідей арнайы корпустарға жіктеліп, терең талданады.

Лингвокогнитивтік тұрғыдан алғанда, жазушы танымында ТЕҢІЗ – кеңістік, қозғалыс, тағдыр, мінез, өмір күресі секілді абстрактілі ұғымдарды ұйымдастырушы әмбебап концепт, авторлық әлем бейнесінің басты доминантасы болып табылады. Мұнда теңіз тек статикалық табиғат нысаны емес, әрекет етуші субъект ретінде антропоморфтандырылады. Бұл бағыттағы метафоралық және теңеулік модельдер жалпы зерттеу корпусының 17,8%-ын, яғни нақты 16 репрезентативті тілдік бірлікті құрап отыр. Жазушы идиостиліндегі «ТЕҢІЗ» концептуалды метафорасының семантикалық өрісі мен қолданылу аясын жүйелеу мақсатында төмендегі кестені ұсынамыз (2-кесте).

2-кесте – Ә.Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романындағы «ТЕҢІЗ» концептісінің когнитивтік-бейнелеуші сипаты

Метафоралық модель	Мәтіндік контекст (мысал)	Концептуалды мағынасы (талдау)
1	2	3
<i>Аңыраған ашық теңіз</i>	«Соның аяғы бұл, міне, айдалада, аңыраған ашық теңіз үстінде тұр» [18, 5-б.].	Метафора арқылы автор адамның психологиялық жағдайын, тұрмыстық қиындықтарын суреттеп отыр. Теңіз – кең, ұшы-қиыры жоқ кеңістік болса, «аңырау» сөзі оның тынышсыздығын, құбылмалы күйін білдіреді. Бұл тіркес сол күйдегі белгісіздік пен бос кеңістік әсерін қалыптастыру үшін қолданылған.
<i>Ұлы теңіз ашулы</i>	«Ұлы теңіз ашулы» [18, 13-б.].	Антропоцентризм: теңізге адамға тән мінез-құлықты беру арқылы табиғат пен кейіпкер психологиясының үндесуі.
<i>Көк теңіздің қашағаны</i>	«Сен жазған көк теңіздің қашағанын қуып аулаймын деп, қатын-балаңды да ұмыттың» [18, 17-б.].	Орындалмас арманның, нәтижесі жоқ ізденістің символы. Адамның өмірлік мақсаттары мен міндеттері арасындағы қайшылық.

1	2	3
<i>Теңіздей алқап</i>	«...жарық дүниені алып жатқан теңіздей алқап аспан астына симай далиып кетер еді» [18, 15-б.].	Кеңістік метафорасы қолданылған. Табиғаттың ұлылығы мен адам рухының, ішкі күйінің шексіздігін шендестіру.
<i>Әуірім теңіздің әпербақан толқындары</i>	«...әуірім теңіздің жағаға шапшып арс-арс ұрып жатқан әпербақан толқындарымен жағаласып жүріп...» [18, 37-б.].	Бұл жерде теңіздің суреттелуі, оның келтірген қиындығы мен балықшының өміріне төнген қауіп арқылы оқырманға күшті бейнелер мен эмоциялар беріледі. Теңіз табиғатының қатаңдығы мен балықшының өмірінің күрделілігін түсіндіру үшін лексикалық байлық және бейнелі құралдар шебер қолданылған.
<i>Ұлы теңіз өкіреді</i>	«Сыртта жел ызғиды. Іргеде ұлы теңіз өкіреді» [18, 44-б.].	«Өкіру» сөзі арқылы табиғат апаты мен дыбыстық кеңістік антропоморфтандырылып, кейіпкердің ішкі драматизмі күшейтіледі. Диалектілік тұрғыда «өкіру» сөзі әсіресе Оңтүстік Қазақстан, Батыс Қазақстанда жиі кездеседі. Бұл өңірлерде «өкіру» сөзі тек қана адам даусы емес, сонымен қатар табиғаттағы құбылыстарды (мысалы, желдің, теңіздің немесе жануарлардың дауысы) сипаттауға да қолданылады. Сондықтан бұл сөз кейбір аймақтық диалектілерге тән ерекшелікті көрсетіп, сол аймақтардың тұрмысын және тілдік ерекшеліктерін айқындайды.
<i>Теңіз қаңсыған астаудай кеуіп қалғанда</i>	«Теңіз қаңсыған астаудай кеуіп қалғанда...» [18, 75-б.].	Экологиялық және рухани дағдарыстың басты символы. Теңіздің тартылуы мен құрғауының тұрмыстық заттық теңеу арқылы концептуалдануы.
<i>Су ашыды, балық құрыды</i>	«Су ашыды», «Балық құрыды», «жеті жыл көктен сыңар жаңбыр тамбай, теңіз өңірінің қылтанағы күйіп кетті» [18, 75-б.].	Арал қасіретінің лексикалық маркерлері. Табиғаттың өлуі мен қоғамның әлеуметтік торығуын баяндайтын қысқа, нақты тіркестер.
<i>Құдықтар түбі көрінді</i>	«Теңіз қайтқалы жер астының суы тартылып, бұрын күрпіп тұратын құдықтар түбі көрініп жатыр» [18, 75-б.].	Құрмалас сөйлемдер жүйесі арқылы табиғаттың жай-күйінің өзгеруін, жақындаған экзистенциалдық қиыншылықтарды көрсету.
<i>Көк теңіз, телегей теңіз, тұйық теңіз, суы тартылған теңіз, долы теңіз, теңіз өңірі, теңіз қайтқалы(7 атрибутивті модель)</i>	Мәтін ішіндегі түрлі контекстік қолданыстар	Жазушының идиостилінде «теңіз» концептісінің түрлі семантикалық-эстетикалық реңктермен құбылып, авторлық концепцияны ашудағы жиілігін дәлелдейді.

Ескерту: Кесте мәліметтері Ә. Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романының мәтіндік контекстерін авторлық талдау негізінде түзілді.

Романдағы «аңыраған ашық теңіз» тіркесінде теңіз адамның ішкі психологиялық әлемімен сабақтастырылған күрделі эмоционалдық кеңістік ретінде көрінеді. «Аңырау» етістігі негізінен адамға немесе тірі тіршілік иесіне қатысты қолданылатын эмоционалды-экспрессивті лексема. Автор осы сөзді теңізге телу арқылы табиғат құбылысын антропоморфтандырып отыр. Нәтижесінде ТЕҢІЗ – ЖАЛҒЫЗДЫҚ, ТЕҢІЗ – БОС КЕҢІСТІК, ТЕҢІЗ – ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАҒДАРЫС тәрізді концептуалды модельдер қалыптасады. Кейіпкердің айдаладағы ашық теңіз үстінде тұруы оның өмірлік тірек нүктесінен ажырағанын, рухани тұрақсыз күйге түскенін аңғартады. Мұнда кеңістік адамның ішкі жан дүниесінің когнитивтік проекциясына айналған.

«Ұлы теңіз ашулы» қолданысында теңізге адамға тән мінез бен эмоция беріледі. Бұл – антропоэзектік танымның айқын көрінісі. Автор табиғат пен адам психологиясын біртұтас жүйеде қарастырады. Мұнда ТАБИҒАТ – ТІРІ АҒЗА, ТЕҢІЗ – МІНЕЗ ИЕСІ моделдері концептуалданған. «Ашулы» сын есімі теңіздің физикалық күйін ғана емес, кейіпкердің ішкі эмоционалдық шиеленісін де қатар бейнелейді. Яғни теңіз – кейіпкердің жан әлемінің символдық айнасы. Бұл тәсіл жазушының психологизмді табиғат құбылыстары арқылы тереңдететін идиостилін танытады.

«Көк теңіздің қашағаны» тіркесі лингвокогнитивтік тұрғыдан ерекше мәнге ие. Қазақ танымында «қашаған» – қолға түспейтін, еркіндікті сүйетін, жуасымайтын жануарға қатысты қолданылатын ұғым. Автор осы мәдени-танымдық стереотипті теңізге көшіру арқылы ТЕҢІЗ – ҰСТАТПАС АРМАН, ТЕҢІЗ – ҚУҒЫНДАҒЫ МАҚСАТ концептілерін жасайды. Бұл жерде теңіз тек табиғи кеңістік емес, адамның өмір бойы қол жеткізе алмайтын аңсары мен орындалмас үмітінің символына айналған. Кейіпкердің «қашағанды қууы» – оның өмірлік мағына іздеуінің когнитивтік моделі. Сонымен бірге бұл қолданыс адамның отбасы мен әлеуметтік жауапкершілігі және жеке арманы арасындағы қайшылықты көрсетеді. Яғни АРМАН – ҚУҒЫН, ӨМІР – ҮЗДІКСІЗ ІЗДЕНІС метафоралары қалыптасады.

«Теңіздей алқап» тіркесінде кеңістік концептісі ерекше көрінеді. Мұнда автор теңізді өлшемдік-кеңістік модель ретінде пайдаланып отыр. Теңіздің шексіздігі мен алқаптың кеңдігі өзара ұқсастық негізінде концептуалданған. Бұл – КЕҢІСТІК – ШЕКСІЗДІК когнитивтік моделі. Сонымен қатар «аспан астына симай далиып кетер еді» деген тіркес табиғаттың физикалық кеңдігін ғана емес, адамның ішкі рухани әлемінің де шексіздігін меңзейді. Яғни кеңістік категориясы адамның эмоционалдық және танымдық мүмкіндіктерінің метафоралық репрезентациясына айналған.

Ал «әуірім теңіз» тіркесінде теңіз қатал тіршілік кеңістігі ретінде сипатталады. Мұндағы «әуірім» сөзі адамның жанкешті әрекетімен, қауіп-қатермен, зор қиындықпен байланысты эмоционалдық реңкке ие. Сондықтан теңіз – тіршілік үшін күрес алаңы ретінде көрінеді. Мұнда ТЕҢІЗ – ҚАУІП, ТЕҢІЗ – ТАҒДЫР СЫНАҒЫ, ТЕҢІЗ – ТІРШІЛІК КҮРЕСІ секілді концептуалды құрылымдар қалыптасады. Толқындардың «арс-арс ұруы» да теңіздің агрессивті, тірі күш ретінде қабылдануына негіз болады. Бұл – динамикалық метафора.

«Теңіз қаңсыған астаудай кеуіп қалғанда» [18, 75-б.], «Су ашыды», «Балық құрыды», «Жеті жыл көктен сыңар жаңбыр тамбай, теңіз өңірінің қылтанағы күйіп кетті» [18, 75-б.] мысалдарында теңіздің ауытқуы, оның тартылуы, оның құрғауы астауға теңестіріліп бейнеленген. Бұл теңеу Арал өңірінің экологиялық трагедиясын ғана емес, адамның ішкі күйзелісін, қоғамның рухани дағдарысын танытады. «Теңіз қайтқалы жер астының суы тартылып, бұрын күрпіп тұратын құдықтар түбі көрініп жатыр» [18, 75-б.] деген күрделі құрмалас сөйлемдер жүйесі арқылы автор жақындаған әлеуметтік-психологиялық қиыншылықтарды өзіндік тілдік шеберлігімен көрнекілейді.

Жалпы алғанда, романдағы «Теңіз» концептісі жалпы зерттеу базасының 17,8%-ын (16 бірлік) құрай отырып, бірнеше когнитивтік қабаттан тұратын күрделі семантикалық өріс құрайды.

Теңіз – өмір кеңістігі;

Теңіз – тағдыр;
Теңіз – психологиялық күй;
Теңіз – жалғыздық;
Теңіз – арман;
Теңіз – қауіп;
Теңіз – тіршілік күресі;
Теңіз – шексіздік;
Теңіз – табиғат пен адам санасының бірлігі.

Осы арқылы Ә. Нұрпейісов теңіз образын тек пейзаждық деталь ретінде емес, кейіпкердің ішкі әлемін, рухани күйзелісін, экзистенциалдық ізденісін ашатын терең концептуалды-когнитивтік модель дәрежесіне көтерген. Жазушы идиостилинде теңіз – адам санасының, тағдырдың және өмірлік драманың символдық кеңістігі ретінде көркемдік-танымдық қызмет атқарады.

Ә. Нұрпейісовтің идиостилиндегі келесі бір маңызды қыр – кейіпкердің ішкі психологиялық күйін қоршаған ортамен шендестіру. Барлығына мәлім, Нұрпейісов Қызылорда облысы Арал өңірінің тумасы және автордың сөзқолданысында диалектілік тіркестер мен жергілікті этномаркерлер көптеп кездеседі. Бұл бағыттағы лингвистикалық модельдер жалпы зерттеу корпусының 13,3%-ын (12 нақты бірлік) құрайды. Жазушы идиостилиндегі бұл бірліктерді мағыналық тұрғыдан төмендегідей жүйелейміз:

Тұрмыстық тозу мен тауқымет маркерлері: «талқыдай», «ақ жем болған тұмсық» (2 бірлік). Мұнда *талқыдай* сөзі қазақ тілінде көбінесе тозған, жартылай бүлінген, жақсы күйде емес деген мағыналарды, ал *ақ жем болған тұмсық* деген тіркес балықшылық тұрмысқа, *тұз бен су әсерінен мүжілген күйге қатысты* детальды білдіреді.

Климаттық-кеңістіктік диалектілік тіркестер: «қапырық ауа», «қапырық түн», «қапырық бөлме», «қапырық үй», «қапырық кабинет», «қапырық жағалау» және «Теңіз жағасының түні – қапырық» [18, 177-б.] контекстікқолданысы (7 бірлік). Бұл аймақтық лексемалар тар кеңістік пен экзистенциалдық қыспақ метафорасын тудырады.

Өңірлік фразеологиялық орамдар: «тірліктің әуселесі», «боқ дүниенің әуселесі» және «әуселесі белгілі» қолданыстары (3 бірлік) «...бұның өзіне қалғандағы тірліктің әуселесі қандай боларын көрді де..., Сосын тағы да ішінен: «боқ дүниенің әуселесі белгілі еді ғой» деді [18, 246-б.]. Мұндағы тірліктің әуселесі деген тіркес - қазақтың халық ауыз әдебиетінде, әсіресе Оңтүстік Қазақстанда көп айтылады. Бұл сөз тіркесі қазақ тілінде тіршіліктің, өмірдің, күнкөрістің ерекшеліктері, мәні мен құпиясы деген мағынада қолданылады. «Әуселе» сөзі қазақ тілінде жасалуы, сипаты, өзгешелігі, мәні деген мағынаны білдіреді.

Тілдік тұрғыдан алғанда, автор осындай аймақтық маркерлерді пайдалана отырып, күйзелген қаланың, қатал өңірдің жағдайын әсерлі сипаттайды.

Жазушының авторлық қолтаңбасында кездесетін қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымына негізделген теңеулер мен портреттік сипаттамалар шығарманың көркемдік қуатын арттырып, оның психологиялық тереңдігін айқындайды. Бұл бағыттағы бейнелі орамдар жалпы зерттеу базасының 21,1%-ын, яғни нақты 19 репрезентативті тілдік бірлікті құрап отыр. Автор идиостилиндегі бұл көркемдік маркерлерді мағыналық құрылымына қарай төмендегідей нақты тізіммен жүйелейміз:

Ұлттық-философиялық танымдық метафоралар мен теңеулер (5 бірлік):

«Сарылдаған мұздай су» - суреткер адамға тән физикалық және психологиялық күйді үйлестіре отырып, сананың тазаруын, жаңа бағытқа бет алуын когнитивтік тұрғыдан өте шебер бейнелейді.

«Тас төбеге келген өрттей ыстық күн», «қиқы-жиқы көше», «аңызақ аптап», «қайнап тұрған аспан» тіркестері Арал өңірінің қатал табиғатын ғана емес, кейіпкердің ішкі дүниесіндегі қыспақ пен күйзелісті танытатын метафоралық қызметті атқарып тұр.

Арал қасіретін бейнелейтін когнитивтік модельдер (5 бірлік):

Отқа қақтаған сары алтындай сап-сары күн [18, 48-б.] деген сөз тіркесінде –*дай* жұрнағы жалғану арқылы теңеу қызметін атқарып тұр. Мұнда күннің түсі сары алтынмен салыстырылады, яғни күннің сәулесі мен түсі өте жарқын әрі көз тартып тұр деп сипатталады. Бұл салыстыру күннің керемет сұлулығы мен жарықтығын бейнелейді;

Көзгелдектегі судай [18, 85-б.] - теңіз мен су арасындағы метафора, табиғаттың тұйықталып бара жатқан күйін көрсетеді. Бұл сөздерде су мен теңіздің тыныштықпен байланысы бар;

Екі емшектей [18, 85-б.] – екі дария аузынан қағылғалы - адам мен табиғаттың бірлігін білдіретін метафора. Мұнда теңіздің екі дариядан қоректенуі бейнеленген;

Көзгелдектей екі шалшық [11, 86-б.] – шалшықтар – бұл су бетінің үстінде болатын уақытша суқоймалар. Олар теңіздің құрып кетуі мүмкіндігін көрсетіп, табиғаттың көмекке мұқтаждығын білдіреді;

Ақтық дем алқымға таялған үмітсіз науқас [18, 85-б.] – бұл гипербола табиғаттың тағдырының қиындап, өлгенге таяу екенін көрсету үшін пайдаланылады. Науқас метафорасы теңізге қатысты қолданылып, оның ауыр күйін бейнелейді.

Дәстүрлі мәдени-діни стереотиптік маркерлер (2 бірлік):

Бақсы, балгер, құшнашай бал ашқан сәуегейлер;...кітап ашқан ақ етек ишандай [18, 85-б.] – бұл тіркестердің әрқайсысында қазақтың халықтық мәдениетіндегі дәстүрлі сипаттамалар жатыр. Бұлар халықтың сенімдеріне, ғұрыптарына тән элементтер ретінде көрінеді. Мұндағы *құшнаш* деген сөздің өзі «көз тиюден сақтау» немесе «қорғаушы» мағынасында қолданылуы мүмкін. Автор сәуегейлердің сөзіне сену-сенбесін құшнаш сөзіне –тай жұрнағын жалғау арқылы көрсетеді және сонымен қоса *ақ етек ишандай* деген метафоралық теңеу арқылы да осыны әрі қарай өрбітеді. «Бақсы», «балгер», «сәуегей» сөздері қазақтың ежелгі дүниетанымындағы табиғаттың қияметі мен болашағын болжайтын адамдар болып саналады және мұнда синонимдік сөздер қатарын көрсетеді.

Анималистік және тұрмыстық теңеулер мен портреттік детальдар (7 бірлік):

«Күйлеген қаншықтың құйрығындай», «атан түйе көтермейтін ауыр бейнет», «қара құрттай киік», «қылдай қиянат» [18, 169-б.], *«ашқарақ күшіктей өріп кеткен ой»* [18, 109-б.] сияқты теңеулер мен бейнелі орамдар шығарманың көркемдік қуатын арттырып қана қоймай, оның этнографиялық және психологиялық тереңдігін айқындайды.

«Мысық табандап» [18, 149-б.], *«ісі өнбейтін жаман қатындай»* [18, 193-б.] тілдік орамдары суреттеліп отырған оқиғаның динамикасын, қимыл-қозғалыстың сипатын оқырман санасында көрнекі түрде сомдауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, романда ұлттық танымға негізделген кейіпкер келбетін айқындайтын *«сабаудай ұзын кірпік», «шегір көз»* [18, 169-б.], *«алақандай ала көз»* [18, 170-б.], *«кілмік көз»* [18, 185-б.], *«сұғанақ көз»* [18, 194-б.] сияқты портреттік сипаттамалар мен *«ит талағандай»* [18, 333-б.], *«құйрығы құрт түскендей»* [18, 170-б.], *«үйездеген жылқыдай»* [18, 174-б.], *«жүндеген түйедей»* [18, 182-б.] секілді ұлттық танымға негізделген теңеулер, *«кебеждей қарын»* [18, 170-б.], *«аламан тышқанның құлағындай»* [18, 187-б.], *«тертедей ұзын аяқ»* [18, 154-б.] сияқты халықтық бояуы теңдессіз орамдар осы корпусстың көркемдік-эстетикалық қуатын арттырып, авторлық концепцияны толықтырып тұр.

Ә. Нұрпейісов романында динамикалық қозғалысты, дыбыстық және бейнелік әлемді модельдеуде қос сөздер мен еліктеуіш лексемалар жүйесі маңызды рөл атқарады. Бұл топ жалпы зерттеу базасының 36,7%-ын, яғни нақты 33 репрезентивті тілдік бірлікті құрайды. Роман мәтінінен авторлық идиостильді айқындау үшін іріктелген негізгі лексемалардың құрылымдық-семантикалық сипатын кесте арқылы нақтылаймыз (3-кесте).

Корпусстың жалпы жүйесін толықтыратын қалған 13 тілдік бірлік мәтін ішіндегі өзге де стильдік реңктерді айқындайды: *бүлк-бүлк* [18, 10-б.], *дыр-дыр, құнжың-құнжың (бір нәрсені тез-тез, орынсыз етіп жасау немесе шұқылау, ләм-мим* [18, 18-б.], *қыр-қыр* [18, 201-б.], *былқылдап-сылқылдап, салдырлап-күлдірлеп* [18, 19-б.], *дар-дар, үзе-мүзе, ту-ту, пыр-*

пыр, әні-шәні (өте ұсақ, бейберекет әрекеттер), азан-қазан, [18, 113-б.], дұңк-дұңк [т.б. беттерінен алынды]. Осы лексемалар бұл корпусстың мәтін ішіндегі қолданыс жиілігін арттырып, оқырманға эмоционалды әсер етуді мақсат тұтады. Кейіпкерлердің табиғатпен байланысы, күдік пен үміт араласа отырып, белгілі бір әлеуметтік-мәдени проблемаларды көрсетеді. Оқырман Арал теңізінің жай-күйін, балықшылар өмірін осындай тілдік көркемдегіш-бейнелеуіш құралдар арқылы өздері бастан кешкен секілді сезіне алады.

3-кесте – Ә.Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романындағы еліктеуіш-бейнелеуіш сөздердің концептуалды-семантикалық сипаты

Тілдік топтар	Нақты тілдік бірліктер (20 лексема)	Когнитивтік-эстетикалық қызметі
Бейнелеуіш қос сөздер (10 бірлік)	ығы-жығы [18, 193-б.], апалақ-құпалақ (тез әрі шулы қимыл-қозғалыс жасау) [18, 7-б.], алаудалау (әбігер, шұғыл қозғалыс) [18, 13-б.], апыл-апыл (асығыс, тіпті шаршап-шалдығып жүріп-тұру) [18, 14-б.], ырым-жырым [18, 16-б.], бөлек-салақ (кезексіз, ретсіз орын алған жағдай), алқам-салқам (басқалардан бөлектенген, тәртіпсіз іс-әрекет, [18, 19-б.], ұйқы-тұйқы, опыр-топыр (ешқандай ретсіз бір нәрселердің шұғыл қозғалысы) [18, 113-б.], ебіл-себіл (шашылып кеткен, бытыраған нәрсе).	Психологиялық әбігерді, шұғыл және ретсіз қимыл-қозғалыстарды, кейіпкерлердің ішкі хаосы мен мазасыздығын оқырман санасында көрнекі түрде сомдау.
Дыбыстық еліктеуіштер (10 бірлік)	кеңк-кеңк [18, 9-б.], жырқ-жырқ [18, 6-б.], қарқ-қарқ [18, 10-б.], сылқ-сылқ [18, 11-б.], селк-селк [18, 84-б.], дүрс-дүрс [18, 213-б.], сарт-сұрт [18, 19-б.], бұрқ-бұрқ, мырс-мырс, шиқ-шиқ [18, 113-б.].	Кейіпкерлердің физиологиялық және эмоционалдық реакцияларын табиғат пен тұрмыстың акустикалық кеңістігін динамикалық түрде бейнелеу.

Түйіндей келгенде, Ә.Нұрпейісовтің бұл көріктеуіш-бейнелеуіш тәсілдері – қазақ тілінің бай мүмкіндіктерін пайдалана отырып, адам жанының тереңдігіне, табиғат пен қоғамдық өмірдің өзара әрекеттесуіне үңілудің басты жолы.

Мақаланың ғылыми тұжырымын былайша түсіндіреміз: Ә.Нұрпейісовтің идиостиліндегі концептуалды метафоралар жүйесі автордың дүниетанымдық моделін, ұлттық таным мен экзистенциалдық болмысты сабақтастыратын күрделі когнитивтік құрылым ретінде танылады. Жазушының көркемдік әлемінде метафора тек эстетикалық бейнелеу құралы емес, адамның ішкі психологиялық күйін, өмірлік тәжірибесін, рухани дағдарысын және табиғатпен байланысын концептуалдайтын танымдық механизм қызметін атқарады. Автор идиостилінде «ІЗ», «ТЕҢІЗ», «ЖОЛ» секілді концептілер кеңістік, қозғалыс, уақыт, тағдыр, жалғыздық және тіршілік күресі категорияларымен сабақтасып, концептуалды метафоралардың тұтас жүйесін құрайды. Соның нәтижесінде Ә.Нұрпейісовтің көркемдік дискурсында адам болмысы кеңістік пен табиғат құбылыстары арқылы модельденіп, психологизмнің терең когнитивтік сипаты қалыптасады.

Қорытынды

«Соңғы парыз» романындағы Әбдіжәміл Нұрпейісовтің өзекті тілдік фактілер мен көркемдік маркерлерді лингвокогнитивтік және стилистикалық тұрғыдан кешенді талдау нәтижесінде авторлық әлем бейнесінің өзіндік концептуалды моделі айқындалды. Роман мәтінінен іріктелген жиынтығы 90 репрезентативті тілдік бірлік зерттеу барысында өзара жүйелі 5 негізгі корпуста жіктеліп, олардың мәтін ішіндегі когнитивтік-прагматикалық қызметі мен пайыздық өлшемі есептелді.

«ІЗ» және «ЖОЛ» концептуалды метафораларының корпусы (11,1%/10 бірлік) жазушы ойтанымында горизонтальді құрылымға салынған үздіксіз қозғалыста болатын кеңістік таңбасы ретінде зерттелді. Бұл мәдени код «ІЗ – ӨМІР ЖОЛЫ» концептуалды модельдерімен жүйеленіп, кейіпкерлердің тағдырлық соқпақтарын бейнелейді.

Авторлық әлем бейнесінің басты доминантасы болып табылатын «ТЕҢІЗ» концептісі (17,8%/16 бірлік) теңіздің статикалық табиғат нысаны емес, әрекет етуші субъект ретінде антропоморфтандырылуын айқындайды. Мұнда «ТЕҢІЗ - ТАҒДЫР», «ТЕҢІЗ – ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАҒДАРЫС» модельдері кейіпкердің ішкі жан дүниесінің когнитивтік проекциясына айналған.

Этномаркерлі портреттік-диалектілік модельдер корпусы (13,3%/12 бірлік) Арал өңірінің тұрмыстық тауқыметі мен қатал климаттық қыспағын танытады. «Әуселе», «қапырық», «талқыдай» сияқты лексемалар мен жергілікті диалектілер романдағы оқиғалардың шынайылығын арттырып, кейіпкерлердің мінез-құлқы мен ақыл-ой ерекшеліктерін даралай түседі. Мұндай сөзқолданыстар автордың ұлттық болмыс пен рухани құндылықтарды суреттеудегі терең біліктілігін көрсетеді.

Ұлттық танымдық концептуалды теңеулер (21,1%/19 бірлік) қазақ халқының дәстүрлі тұрмысы мен мифопоэтикалық танымына негізделі отырып, «ТАБИҒАТ – АДАМ ЖАНЫНЫҢ АЙНАСЫ» концептуалды метафорасы аясында Арал қасіретінің экологиялық және әлеуметтік жай-күйін тереңдете түседі.

Экспрессивті-динамикалық еліктеуіштер мен бейнелеуіштер (36,7%/33 бірлік) шығармадағы динамикалық қозғалысты, дыбыстық және бейнелік әлемді модельдейді. Мәселен, «күнжың-күнжың», «жырқ-жырқ», «қарқ-қарқ» сияқты сөздер оқиғаның қарқынын, көңіл-күйдің құбылуын және адам мен табиғаттың егіздігін терең жеткізеді. Бұл – жазушы стиліндегі ырғақтылықтың айқын көрінісі.

Әбдіжәміл Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романының басты ерекшелігі – қазақ тілінің бай лексикалық қорын көркемдік мақсатта шебер пайдалануында жатыр. Зерттеу барысында анықталғандай, жазушының авторлық қолтаңбасы тілдің көпқабаттылығы мен бейнелеуіш тәсілдердің өзара үйлесімі арқылы ерекшеленеді. Автор тілдік құралдарды жай ғана суреттеу үшін емес, оқырманды кейіпкердің ішкі әлеміне терең бойлату үшін жұмсайды. Романдағы көркемдегіш құралдар, әсіресе метафоралар мен теңеулер кейіпкерлердің психологиясын, табиғат көріністерін және өмірдің философиялық мәнін ашуға қызмет етеді. Жазушы адамның ішкі сезімін сыртқы әлеммен байланыстыруда дыбыстық бейнелеулер - еліктеуіш сөздерді өте ұтымды қолданған. Сондай-ақ, шығарманың тілдік матауында қазақ халқының тұрмысы мен мәдениетіне тән аймақтық сөздер мен ауызекі сөйлеу элементтері маңызды рөл атқарады.

Ә.Нұрпейісовтің идиостиліндегі концептуалды метафоралар алғаш рет лингвокогнитивтік аспектіде кешенді түрде қарастырылып, олардың авторлық дүниетанымды репрезентациялаушы когнитивтік модель екендігі анықталды. Жазушы шығармаларындағы метафоралардың тек көркемдік-стистикалық құрал емес, кейіпкердің психологиялық күйін, рухани тәжірибесін және экзистенциалдық болмысын концептуалдаушы танымдық құрылым қызметін атқаратыны дәлелденді.

Түйіндей келгенде, Ә. Нұрпейісовтің «Соңғы парыз» романы – тіл мен стильдің бірегей бірлігін танытатын туынды. Жазушы қазақ тілінің барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, адам жанының тереңдігіне, қоғамдық өмірдің күрделілігіне үңіледі. Шығармадағы символика, шендестіру және көріктеуіш-бейнелеуіш құралдардың жиынтығы автордың көркемдік әлемінің эстетикалық және философиялық мәнін толық айқындап тұр. Ә.Нұрпейісовтің концептуалды метафоралар жүйесінде ұлттық дүниетаным, мифопоэтикалық таным және антропоэктік қабылдау сабақтасып, қазақ көркем ойлауының когнитивтік моделін танытатыны ғылыми тұрғыдан негізделді.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала AP 26100789 «Қазақ тілінің өміршеңдігі: жазушы тілінің тезаурусын әзірлеу және көркемсөздің семантикалық трансформациясын лингвокогнитивтік аспектіде зерттеу» (2025-2027) гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сыздық Р. Сөздер сөйлейді. – Алматы: Санат, 1994. – 232 б.
2. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – Москва: Гослитиздат, 1959. – 654 с.
3. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. – Москва: Учпедгиз, 1957. – 188 с.
4. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. – Ленинград: Просвещение, 1972. – 271 с.
5. Болдырев Н.Н. Когнитивные исследования языка. Вып. IV: Концептуальные метафоры в языке и тексте. – М.-Тамбов: ИЯ РАН, ТГУ, 2009. – 480 с.
6. Semino E. Language and World Creation in Poems and Other Texts. – London: Longman, 1997. – 233 p.
7. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / Пер. с англ. – Москва: Едиториал УРСС, 2004. – 424 с.
8. Болотнова Н.С. Коммуникативная стилистика текста: словарь-тезаурус. – Москва: Флинта, 2018. – 384 с.
9. Қоңыров Т. Қазақ теңеулері. – Алматы: Мектеп, 1978. – 96 б.
10. Есембеков Т.О. Көркем мәтін теориясы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 186 б.
11. Сыздықова Р., Шалабаев Б. Көркем мәтін лингвистикалық талдау. – Алматы: Мектеп, 1989. – 128 б.
12. Rakhimova A.R., Nigmatullina A.M. Methodology for Teaching Students the Analysis of Turkish Fiction Texts // International Journal of Higher Education. – 2019. – Vol. 8, №7. – P. 13-20.
13. Parlindungan Pardede. Using Fiction to Promote Students' Critical Thinking // Journal of English Teaching. – 2019. – Volume 5 (3). – P. 156-168. <http://dx.doi.org/10.33541/jet.v5i3.1309>
14. Каримова Б., Қуантайұлы Н., Төлепберген Б. Көркем мәтіннің гендерлік ерекшеліктері // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №4 (130). – Б. 89–100. <https://doi.org/10.47526/2023-4/2664-0686.08>
15. Жұмағалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы: Мектеп, 1969. – 243 б.
16. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Санат, 1992. – 267 б.
17. Хасанов Б. Қазақ тілінде сөздердің метафоралы қолданылуы. – Алматы: Мектеп, 1966. – 208 б.
18. Нұрпейісов Ә. Соңғы парыз: Роман. – Алматы: Жазушы, 1998. – 464 б.

REFERENCES

1. Syzdyq R. Sozder soileidi [Words speak]. – Almaty: Sanat, 1994. – 232 b. [in Kazakh]
2. Vinogradov V.V. O iazyke hudozhestvennoi literatury [About the language of fiction]. – Moskva: Goslitizdat, 1959. – 654 s. [in Russian]
3. Sherba L.V. Izbrannye raboty po russkomu iazyku [Selected works on the Russian language]. – Moskva: Uchpedgiz, 1957. – 188 s. [in Russian]
4. Lotman Iu.M. Analiz poeticheskogo teksta [Analysis of the poetic text]. – Leningrad: Prosveshenie, 1972. – 271 s. [in Russian]
5. Boldyrev N.N. Kognitivnye issledovaniya iazyka. Vyp. IV: Konceptualnye metafory v iazyke i tekste [Cognitive language studies. Issue IV: Conceptual metaphors in language and text]. – M.-Tambov: IIA RAN, TGU, 2009. – 480 s. [in Russian]
6. Semino E. Language and World Creation in Poems and Other Texts. – London: Longman, 1997. – 233 p.
7. Lakoff Dzh., Dzhonson M. Metafory, kotorymi my zhivem [The metaphors we live by] / Per. s angl. – Moskva: Editorial URSS, 2004. – 424 s. [in Russian]
8. Bolotnova N.S. Kommunikativnaia stilistika teksta: slovar-tezaurus [Communicative stylistics of the text: thesaurus dictionary]. – Moskva: Flinta, 2018. – 384 s. [in Russian]

9. Qonyrov T. Qazaq teneuleri [Kazakh equivalent]. – Almaty: Mektep, 1978. – 96 b. [in Kazakh]
10. Esembekov T.O. Korkem matin teoriyası: oqu quraly [Literary text theory: a textbook]. – Almaty: Qazaq universiteti, 2020. – 186 b. [in Kazakh]
11. Syzdyqova R., Shalabaev B. Korkem teksti lingvistikalyq taldaı [Linguistic analysis of the artistic text]. – Almaty: Mektep, 1989. – 128 b. [in Kazakh]
12. Rakhimova A.R., Nigmatullina A.M. Methodology for Teaching Students the Analysis of Turkish Fiction Texts // International Journal of Higher Education. – 2019. – Vol. 8, №7. – P. 13-20.
13. Parlindungan Pardede. Using Fiction to Promote Students' Critical Thinking // Journal of English Teaching. – 2019. – Volume 5 (3). – P. 156-168. <http://dx.doi.org/10.33541/jet.v5i3.1309>
14. Karimova B., Quantaiuly N., Tolepbergen B. Korkem matinnin genderlik erekshelekteri [Gender features of a literary text] // Iasauı universitetinin habarshysy. – 2023. – №4 (130). – B. 89–100. <https://doi.org/10.47526/2023-4/2664-0686.08> [in Kazakh]
15. Zhumagaliev Q. Adebiet teoriyası [Literary theory]. – Almaty: Mektep, 1969. – 243 b. [in Kazakh]
16. Qabdolov Z. Soz oneri [The art of the word]. – Almaty: Sanat, 1992. – 267 b. [in Kazakh]
17. Hasanov B. Qazaq tilinde sozderdin metaforaly qoldanylyı [Metaphorical use of words in the Kazakh language]. – Almaty: Mektep, 1966. – 208 b. [in Kazakh]
18. Nurpeiisov A. Songy paryz: Roman [The last duty: novel]. – Almaty: Zhazushy, 1998. – 464 b. [in Kazakh]

Linguocognitive Essence of Conceptual Metaphors in A. Nurpeisov's Idiostyle

Abstract. The article investigates the idiosyncratic features of Abdizhamil Nurpeisov, a prominent representative of modern Kazakh literature, from a linguocognitive perspective based on the novel «The Last Duty». The purpose of the study is to determine the semantic and cognitive nature of metaphorical models in the writer's idiostyle. In this regard, the linguocognitive interpretation of the concepts «Trail», «Sea», «Way» and the author's descriptive tools in the novel are analyzed. Linguocognitive, stylistic-statistical (quantitative counting method), conceptual, and linguostylistic methods of analysis were used in the study. The theoretical part examines the scientific foundations of the concept of idiostyle and identifies the features of the individual author's style. During the analysis, the writer's figurative word usage, conceptual metaphors, methods of personification, association, and symbolization are examined in terms of their function in revealing the psychology of the characters. From the linguistic material collected from the text of the novel, repeating, monotonous structures were filtered out, and 90 main representative language units vividly reflecting the author's style were selected for quantitative-qualitative analysis. During the stylistic-statistical analysis, it was found that 36.7% are expressive-dynamic onomatopoeic and figurative words, 21.1% are conceptual comparisons and portrait phrases based on national cognition, 17.8% represent the concept «Sea», which is the main dominant of the author's world picture, 13.3% are ethno-marked portrait-dialect models, and 11.1% comprise the metaphorical structures of the concepts «Trail» and «Way». As a result of the study, it is proved that through conceptual metaphors, A. Nurpeisov deeply reflects the philosophical connection between man and nature, forming an independent artistic system that deepens psychologism. The results of the study will serve as a basis for creating the writer's authorial lexicography and recognizing his idiostyle. The relevance of the article is determined by the need to identify the writer's worldview, the system of authorial concepts, and the features of the formation of cognitive models in a literary text through a linguocognitive study of the idiostyle.

Keywords: idiostyle, authorial lexicography, conceptual metaphor, cognitive model, concept «Trail», concept «Sea», concept «Way», the novel «The Last Duty».

Лингвокогнитивная значимость концептуальных метафор в идиостиле А. Нурпеисова

Аннотация. В статье на материале романа «Последний долг» в лингвокогнитивном аспекте исследуются идиостилистические особенности выдающегося представителя современной казахской литературы Абдижамила Нурпеисова. Цель исследования – определение семантической и когнитивной природы метафорических моделей в идиостиле писателя. В связи с этим анализируется лингвокогнитивная интерпретация концептов «След», «Море», «Путь» и авторских средств описания

в романе. В исследовании использовались лингвокогнитивный, стилистико-статистический (метод количественного подсчета), концептуальный и лингвостилистический методы анализа. В теоретической части рассматриваются научные основы понятия идиостиля, определяются особенности индивидуально-авторского стиля. В ходе анализа образные словоупотребления, концептуальные метафоры, методы персонификации, ассоциации и символизации писателя рассматриваются с точки зрения их функции в раскрытии психологии персонажей. Из языкового материала, собранного из текста романа, были отфильтрованы повторяющиеся, однообразные структуры, и для количественно-качественного анализа выделено 90 основных репрезентативных языковых единиц, ярко отражающих авторский почерк. В ходе стилистико-статистического отбора установлено, что 36,7% составляют экспрессивно-динамические звукоподражательные и образные слова, 21,1% – концептуальные сравнения и портретные обороты, основанные на национальном познании, 17,8% – концепт «Море», являющийся главной доминантой авторской картины мира, 13,3% – этномаркированные портретно-диалектные модели, а 11,1% – метафорические структуры концептов «След» и «Путь». В результате исследования доказано, что А. Нурпеисов через концептуальные метафоры глубоко отражает философскую связь между человеком и природой, сформировав самостоятельную художественную систему, углубляющую психологизм. Результаты исследования послужат основой для создания авторской лексикографии писателя и познания его идиостиля. Актуальность статьи определяется необходимостью выявления мировоззрения писателя, системы авторских концептов и особенностей формирования когнитивных моделей в художественном тексте посредством лингвокогнитивного исследования идиостиля.

Ключевые слова: идиостиль, авторская лексикография, концептуальная метафора, когнитивная модель, концепт «След», концепт «Море», концепт «Путь», роман «Последний долг».

Авторлар туралы мәлімет

Орынбасар Т.О. – корреспондент-автор, PhD докторант, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, e-mail: t_orynbasar@mail.ru, Қазақстан, Қызылорда қ.

Амирбекова А.Б. – филология ғылымдарының кандидаты, А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, e-mail: marghan01@mail.ru, Қазақстан, Алматы қ.

Төлебаева А.Т. – аға оқытушы, Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, e-mail: aidyn42@mail.ru, Қазақстан, Қызылорда қ.

Information about the authors

Orynbasar T.O. – The Corresponding Author, PhD Doctoral Student, Korkyt Ata Kyzylorda University, e-mail: t_orynbasar@mail.ru, Kazakhstan, Kyzylorda.

Amirbekova A.B. – Candidate of Philological Sciences, A. Baitursynuly Institute of Linguistics, e-mail: marghan01@mail.ru, Kazakhstan, Almaty.

Tolebayeva A.T. – Senior Lecturer, Korkyt Ata Kyzylorda University, e-mail: aidyn42@mail.ru, Kazakhstan, Kyzylorda.

Сведения об авторах

Орынбасар Т.О. – автор-корреспондент, PhD докторант, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, e-mail: t_orynbasar@mail.ru, Казахстан, г. Кызылорда.

Амирбекова А.Б. – кандидат филологических наук, Институт языкознания имени А. Байтұрсынұлы, e-mail: marghan01@mail.ru, Казахстан, г. Алматы.

Төлебаева А.Т. – старший преподаватель, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, e-mail: aidyn42@mail.ru, Казахстан, г. Кызылорда.